

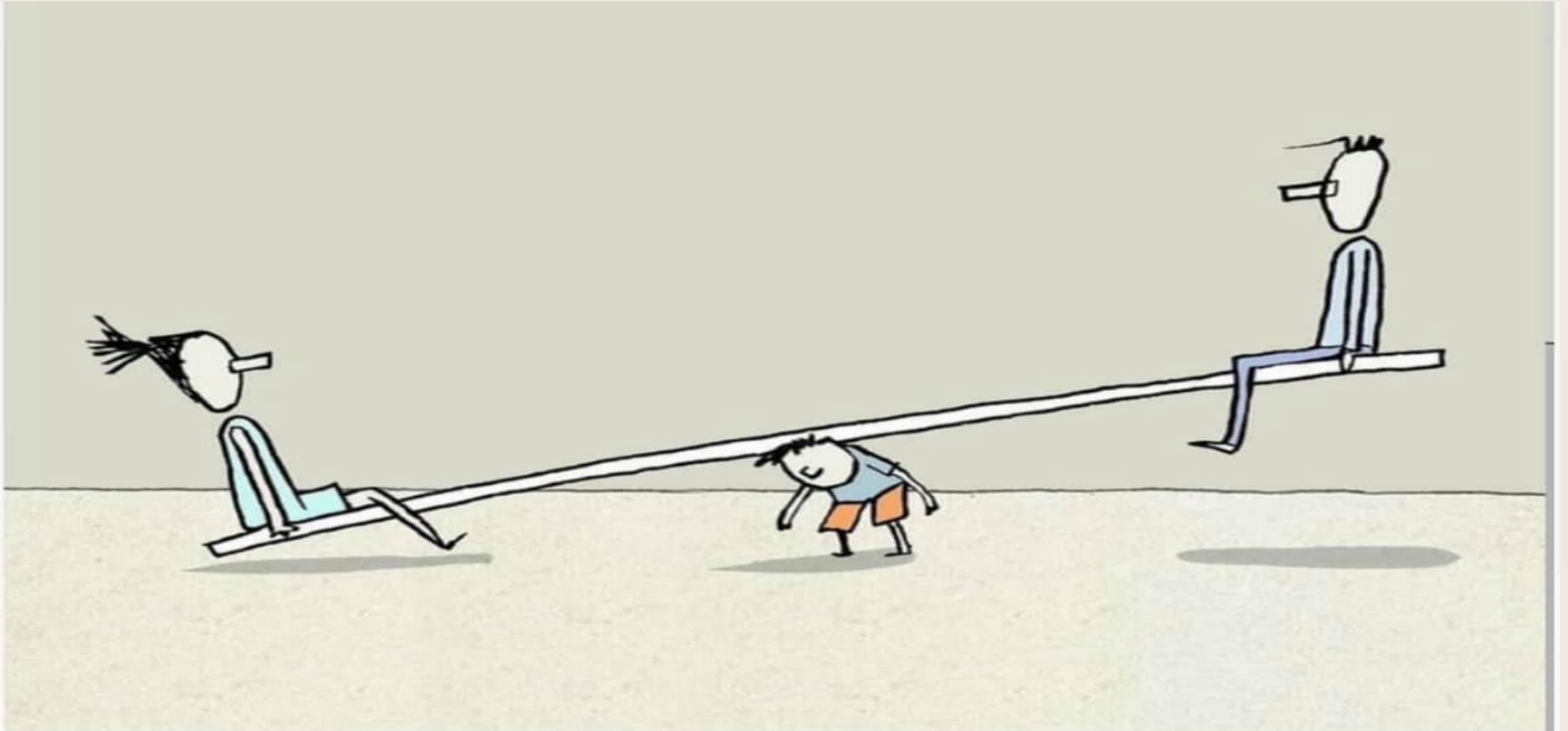

Верховний
Суд

Особливості судового розгляду справ про міжнародне викрадення дитини на основі Гаазької конвенції 1980 р.

Павло Пархоменко

суддя Верховного Суду

Базові принципи діють

Держави, що підписали цю Конвенцію, твердо переконані в тому, що інтереси дітей - це найважливіше в справі турботи про них

Співвідношення Конвенції та інших міжнародних норм у сфері захисту прав дитини

- Конвенція повинна застосовуватися відповідно до принципів міжнародного права, зокрема тих, що стосуються міжнародного захисту прав людини. Суд вважає, що позитивні зобов'язання, що стаття 8 Конвенції стосується Договірних держав у справі возз'єднання батьків з його чи її дітьми, повинна тлумачитися з урахуванням Гаазької конвенції від 25 жовтня 1980 року та Конвенції про права дитини (п. 72 «Maire v. Portugal»).
- Цей підхід включає в себе комбіноване і гармонійне застосування міжнародних документів, зокрема в даному випадку Конвенції та Гаазької конвенції, беручи до уваги її мету та наслідки для захисту прав дітей та батьків. Такий розгляд міжнародно-правових положень не повинен призводити до конфлікту чи протиставлення різних міжнародних договорів за умови, що Суд може виконувати своє завдання в повному обсязі, а саме «забезпечити дотримання зобов'язань, прийнятих на себе Високими Договірними Сторонами» Конвенції, шляхом тлумачення та застосування положень Конвенції у спосіб, який робить її гарантії практичними та ефективними (п. 92, 94 рішення «Х проти Латвії»).

Принцип «Забезпечення якнайкращих інтересів дитини»

ЄСПЛ в своїй прецедентній практиці виробив дві умови, які необхідно враховувати при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку:

1. **по-перше**, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною;
2. **по-друге**, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України»).

Комітет ООН з прав дитини

Згідно з пунктом 1 статті 3 Конвенції ООН про права дитини - дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері

Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3) сформулював такі підходи:

- (а) погляди дитини,
- (б) індивідуальність дитини,
- (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
- (г) піклування, захист і безпека дитини,
- (ґ) вразливе положення,
- (д) право дитини на здоров'я,
- (е) право дитини на освіту.

Широке тлумачення змісту «якнайкращих інтересів дитини»
(постанова ВС від 04.08.21 року, справа № 654/4307/19
провадження № 61-19210св20)

- При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню наступні базові елементи:

- (а) погляди дитини,
- (б) індивідуальність дитини,
- (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
- (г) піклування, захист і безпека дитини,
- (ґ) вразливе положення,
- (д) право дитини на здоров'я,
- (е) право дитини на освіту.

Загальні принципи, що стосуються розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав дитини (постанова ВС від 14.03.25, справа № 527/955/24)

38. Підхід Комітету ООН з прав дитини може слугувати алгоритмом для оцінки та визначення якнайкращих інтересів дитини, за якими належить діяти

в такому порядку: по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, **наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у співвідношенні з іншими;** по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права.

Загальні принципи, що стосуються розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав дитини (постанова ВС від 14.03.25, справа № 527/955/24)

48. Таким чином, при розгляді спорів, пов'язаних із захистом прав дитини, в судовому рішенні необхідно наводити мотиви врахування (неврахування), які стосуються:

- того, як враховувались якнайкращі інтереси дитини, які елементи, залежно від специфіки спору, брались до уваги для визначення їх змісту;
- того, чи враховано думку дитини або чи наведено підстави її неврахування;
- оцінки висновку органу опіки та піклування або причин, що зумовили неможливість отримання такого висновку;
- відповіді на твердження про застосування домашнього насильства;
- залежно від обставин конкретної справи рівня розвитку дитини, соціально-психологічних рис дитини, умов її проживання та навчання, безпеки, ситуації в сім'ї і взаємовідносин з дорослими тощо.

49. Актуальність кожного з таких елементів буде залежати від обставин конкретної справи, де одним буде надаватись більша вага, ніж іншим.

Загальні принципи, що стосуються розгляду спорів, пов'язаних із захистом прав дитини (постанова ВС від 14.03.25, справа № 527/955/24)

36. Особливості аргументації рішення у справі, що стосувалась якнайкращих інтересів дитини, можна прослідкувати з рішення Комітету

у справі «А.Б. проти Фінляндії», в якій Комітет нагадав, що для наглядного підтвердження факту дотримання права дитини на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги як першочергове міркування, будь-яке рішення щодо дитини чи дітей має бути мотивовано, обґрунтовано та роз'яснено. При викладанні аргументації слід чітко вказати всі факти щодо обставин, у яких знаходиться дитина, які елементи були визнані доречними для оцінки її найкращих інтересів, зміст елементів у цьому конкретному випадку та ступінь значущості, яка була їм надана в контексті визначення найкращих інтересів дитини. У цьому зв'язку Комітет зазначає, що формальне та загальне посилення Імміграційної служби Фінляндії на найкраще забезпечення інтересів дитини без урахування думки автора означає, що конкретні обставини, що стосуються автора, не були розглянуті, та оцінка наявності небезпеки серйозного порушення Конвенції ООН про права дитини з урахуванням його конкретних обставин не була проведена.

Рішення ЄСПЛ «Сатановська та Роджерс проти України» (Заява № 12354/19)

31. У зв'язку з цим Суд повторює, що стаття 8 Конвенції покладає на національні органи влади конкретний процесуальний обов'язок у контексті провадження за Гаазькою конвенцією:

- під час розгляду заяви про повернення дитини суди повинні не тільки розглянути небезпідставні твердження про існування «серйозного ризику» для дитини у випадку повернення, а й ухвалити рішення, в якому будуть наведені конкретні причини з огляду на обставини справи.
- Як відмова враховувати заперечення проти повернення, які можуть підпадати під сферу дії статей 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, так і недостатня аргументація в рішенні про відхилення таких заперечень, суперечили б вимогам статті 8 Конвенції, а також меті та завданню Гаазької конвенції.
- Необхідним є належний розгляд таких тверджень, продемонстрований національними судами в його аргументації, яка не є шаблонною та стандартною, а достатньо детальною з огляду на винятки, передбачені Гаазькою конвенцією, які мають вузько тлумачитися.

Способи захисту

Законодавство України відрізняє серед інших такі способи захисту прав батьків на спілкування, утримання та участь у розвитку дитини:

- відібрання дитини від одного з батьків, який діє неправомірно відносно дитини або іншого з батьків (ст. 162 СК України)
- визначення місця проживання дитини з одним з батьків, який може забезпечити найбільше дотримання прав дитини, однак з урахуванням її інтересів іншого з батьків (ст. 161 СК України)
- вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159 СК України)
- тощо.

Підсудність (постанова ВС у складі ОП КЦС від 11.12.2023 року, справа № 607/20787/19 (провадження № 61-11625сво22))

- «підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися.
- Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (частини перша та друга статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»).
- Відповідно до статті 16 Гаазької Конвенції 1980 року після одержання повідомлення про незаконне переміщення або утримування дитини відповідно до статті 3, судові або адміністративні органи Договірної держави, на територію якої була переміщена дитина, або на території якої вона утримується, не будуть вирішувати по суті питання про піклування доти, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції або поки заява не подана відповідно до цієї Конвенції протягом розумного періоду часу після одержання повідомлення.
- Вказана норма обмежує юрисдикцію виключно органів держави, на територію якої дитину переміщено, а не держави, із якої було дитину переміщено.

Декілька справ в різних судах (постанова ВС від 11.09.24 року, справа № 753/4392/23)

- на момент розгляду Дарницького районного суду м. Києва справи у провадженні Окружного Сімейного суду Франкфурту-на-Майні перебувала справа «Про опіку над дитиною» із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
- суди не врахували, що вимоги ОСОБА_1 у заяві про повернення дитини, поданій 01 березня 2023 року до Окружного Сімейного суду Франкфурту-на-Майні у справі «Про опіку над дитиною» та вимоги ОСОБА_1 у позові, поданому 15 березня 2023 року до Дарницького районного суду м. Києва про відібрання дитини та повернення дитини за попереднім місцем проживання є тотожними, **спір виник між тими самими сторонами, про той самий предмет та з тих самих підстав, тому суди помилково розглянули спір по суті, оскільки позов у цій справі належить залишити без розгляду згідно з пунктом 4 частини першої статті 255 ЦПК України, частиною третьої статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право».**

Загальні принципи (постанова ВС від 25.12.2024 року, справа № 344/24144/23)

Результат системного аналізу частини першої статті 3 та інших статей Конвенції дає підстави вважати, що судовий або адміністративний орган держави має розглядати дії батька чи матері як міжнародне викрадення дитини за сукупності таких умов:

- дитина мала постійне місце проживання в країні - учасниці Конвенції;
- дитина незаконно переміщена або утримується за кордоном з порушенням прав піклування за умови, що ці права ефективно здійснювалися до її переміщення;
- дитина не досягла 16-річного віку.

У разі встановлення таких обставин згідно із зобов'язаннями за Конвенцією дитину має бути негайно повернуто до держави її постійного місця проживання.

Загальні принципи (постанова ВС від 25.12.2024 року, справа № 344/24144/23)

Суд може відмовити в поверненні дитини у наступних випадках:

- якщо в ході розгляду справи виявить, що особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, **фактично не здійснювали права піклування** на момент переміщення або утримування чи заявник дав мовчазну згоду на переміщення або утримання (пункт «а» частини першої статті 13);
- або з моменту переміщення **пройшло більше року й дитина прижилась у новому середовищі** (частина друга статті 12);
- або існує **серйозний ризик** того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим **шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку** (пункт «б» частини першої статті 13);
- або якщо **дитина заперечує проти повернення** і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку (частина друга статті 13);
- або якщо повернення **не допускається основними принципами запитуваної держави** в галузі захисту прав людини й основних свобод (стаття 20).

Обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини.

Загальні принципи (постанова ВС від 05.06.2024 року, справа №757/54659/21-ц)

Керуючись положеннями Гаазької конвенції, для прийняття рішення про повернення дитини необхідно встановити:

по-перше, що **дитина постійно мешкала в Договірній державі** безпосередньо перед переміщенням або утриманням (пункт «а» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-друге, **переміщення або утримання дитини було порушенням права** на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-третє, заявник фактично **здійснював права на опіку** до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримання (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції).

Загальні принципи (постанова ВС від 05.06.2024 року, справа №757/54659/21-ц)

Поняття «місце постійного проживання» не визначене Гаазькою конвенцією, оскільки таке місце проживання дитини має визначатися Договірними державами в кожному конкретному випадку на підставі фактичних обставин справи.

Звертаючись до суду з позовом про повернення дитини у порядку Гаазької конвенції, **позивач має довести звичайне місце проживання дитини в іншій державі**, до якої він просить повернути дитину, а також, що він здійснював опіку, піклування про дитину до її незаконного переміщення із звичайного місця її проживання (постанова Верховного Суду від 17 травня 2023 року у справі № 712/9027/21, провадження № 61-12883св22).

Загальні принципи (постанова ВС від 06.11.2024 року, справа № 753/197/23)

Факт введення в Україні воєнного стану і наявність місця для проживання за межами України не можуть виступати достатніми підставами для визначення місця проживання з одним з батьків, який проживає за межами України. Ці обставини підлягають встановленню й оцінці судом у сукупності з іншими обставинами, встановленими у справі, з урахуванням принципів рівності прав та обов'язків батьків і забезпечення найкращих інтересів дитини

Постанова ВС від 20.11.2024 № 201/3647/22

- Про наявність того, що дитина прижилася у своєму новому середовищі, можуть свідчити такі факти: дитина відвідує дошкільний навчальний заклад - садок, різноманітні гуртки; за дитиною здійснюється медичний догляд; у дитини є свої друзі, захоплення; дитина має сталі сімейні зв'язки; відбулася зміна мови спілкування та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини тощо.
- Зазначені факти підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на цей час, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, оцінки сімейної ситуації загалом, проведення збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи тощо.
- Інтерес дитини в тому, щоб не бути вивезеною зі свого постійного місця проживання без достатніх гарантій стабільності в нових умовах, поступається перед основним інтересом будь-якої особи не бути підданій фізичній або психологічній загрозі або поміщеній в нетерпиму обстановку.

- Судами, на підставі оцінки наявних у справі доказів у сукупності (авіаквитки, багаж, кількість та характер привезених в Україну речей тощо) встановлено, що між подружжям існувала домовленість щодо залишення дитини постійно проживати в Україні, що спростовує доводи касаційної скарги у відповідній частині.
- При цьому судами враховано напружені стосунки між подружжям, а також існування періоду, протягом якого батько не здійснював матеріальне забезпечення дитини.
- Малолітня дитина була переміщена в Україну у віці 11 місяців. Станом на день звернення до суду з позовом дитина майже половину свого життя провела в Україні. На час ухвалення оскаржуваного рішення районного суду дитина досягла трирічного віку.
- Саме в Україні сформувався і продовжує формуватися всесвіт дитини, вона не знає французької мови, лише українську. Дитина в силу свого віку не пам'ятає обставин свого життя у Французькій Республіці. Дитина відвідує в Україні розвиваючий гурток, має тут друзів, місце проживання, свою кімнату, родичів, тут їй надається медичний догляд.
- Суди обґрунтовано вважали, що, з урахуванням конкретних обставин справи, вимушений переїзд в іншу країну буде травмуючим для дитини і вплине на її психологічний стан, особливо в силу її віку, що явно суперечить інтересам дитини, її фізичному та психічному здоров'ю та розвитку.
- Задоволення позову не сприятиме забезпеченню якнайкращих інтересів дитини.
- Указане підтверджується також висновком від 04 липня 2022 року психолога

Забезпечення позову (постанова ВС від 31.01.24 року, справа № 711/4569/23)

- Таким чином, з урахуванням положень пункту «b» частини другої статті 7, статті 12 Гаазької Конвенції позивачі у справах про повернення дитини до іноземної держави можуть подавати до суду клопотання про вжиття заходів для забезпечення позову. Зокрема, такими заходами забезпечення можуть бути заборона дитині у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України.
- Отже у спорах щодо повернення дітей, які незаконно утримуються в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, урегульованих положеннями Гаазької Конвенції, можливе вжиття заходів забезпечення позову шляхом заборони дитині у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України.
- У таких спорах забезпечення позову шляхом обмеження права на виїзд за межі України буде адекватним заходом з метою ефективного виконання судового рішення.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!